

Wanda

MATRAS-MASTALERZ

**Problematyka prasoznawcza
i czasopiśmiennicza na
II Ogólnopolskiej Konferencji
Naukowej: *Niewygodne dla władzy.
Ograniczenia wolności słowa na
ziemiach polskich od wieku XIX do
czasów współczesnych***

**Problems of Press and Periodicals Studies at
the 2nd Polish Symposium “Embarrassing for
the Authorities. Restrictions to Freedom of
Speech in Poland Since the 19th Century”**

W dniach 4–5 XI 2010 r. Instytut Informacji Naukowej i Bibliologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu zorganizował II Ogólnopolską Konferencję Naukową, której celem było przedstawienie różnorodnych form aktywności w zakresie ograniczania wolności słowa na ziemiach polskich w XIX i XX wieku oraz pokazanie stanowisk twórców, redaktorów i wydawców wobec tego rodzaju praktyk. Intencją pomysłodawców spotkania była prezentacja mechanizmów służących kontroli słowa, praktycznych przejawów działalności organów władzy za tę kontrolę odpowiedzialnych oraz możliwych skutków wprowadzanych ograniczeń. Pierwsze tego typu obrady odbyły się w listopadzie 2008 roku i cieszyły się dużym zainteresowaniem środowisk akademickich i naukowych. Obecna konferencja została zorganizowana dzięki wyjątkowej pracy komitetu naukowego (prof. Grażyna Gzella — przewodnicząca, prof. Jacek Gzella, prof. Bronisława Woźniczka-Paruzel, prof. Iwona Imańska) oraz staraniom komitetu organizacyjnego (kierowanego przez dr Dorotę Degen).

Wśród dużej liczby uczestników znaleźli się reprezentanci 10 ważniejszych ośrodków akademickich w Polsce: Bydgoszczy, Gdańska, Katowic, Kielc, Krakowa, Lublina, Łodzi, Torunia, Warszawy i Wrocławia. W obradach wzięli również udział

przedstawiciele Instytutu Książki i Czytelnictwa w Warszawie, Instytutu Historii PAN w Krakowie oraz Stowarzyszenia Prasy Lokalnej. Najliczniejszą grupę stanowili gospodarze sesji, od lat żywo interesujący się poruszaną problematyką, oraz pracownicy Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego im. Jana Kochanowskiego w Kielcach i Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN w Krakowie. W sumie wygłoszono 37 z 39 zaplanowanych referatów. Biorąc pod uwagę chronologię treściwą: 8 wystąpień dotyczyło XIX wieku do 1914 roku (w tym: 3 zaboru rosyjskiego, po 2 zaboru pruskiego i austriackiego i 1 Królestwa Polskiego), 5 referatów omawiało czasy dwudziestolecia międzywojennego oraz 1 dotyczył II wojny światowej. Najwięcej, bo 19 wystąpień, stanowiły wypowiedzi dotyczące okresu PRL-u, 3 referaty odnosiły się do czasów po transformacji ustrojowej, zaś 1 stanowił przegląd wydarzeń różnych epok. Referenci podejmowali ważne problemy cenzury politycznej, religijnej, ideologicznej, obyczajowej, analizowali jej wpływ na kształt dzieł literackich i ich recepcję oraz zawartość prasy, charakteryzowali pozacenzorskie formy ograniczania obiegu wydawnictw w zakresie kolportażu, sprzedaży, kształtowania rynku antykwarycznego.

Podczas obrad plenarnych przedstawiono 7 referatów, w tym 3 związane były bezpośrednio z funkcjonowaniem prasy. Prof. Grażyna Gzella (z UMK w Toruniu) omówiła procesy prasowe wytyczane redaktorom „Pielgrzymia” ukazującego się w Pielplinie od 1869 roku. Represje dotknęły 9 (spośród 14) redaktorów odpowiedzialnych pisma za wykroczenia przeciw obowiązującemu w państwie kodeksowi karnemu. Aż 45 razy sprawy publikacji zamieszczanych w „Pielgrzymie” trafiły przed oblicze sądu starogardzkiego. W rezultacie do 1914 roku redaktorzy mieli zapłacić łącznie 12 455 marek kary finansowej oraz odbyć ponadroczną karę pozbawienia wolności. Prof. Grażyna Wrona (z UP w Krakowie) zapoznała słuchaczy z problemami prawnej i społecznej reglamentacji pornografii, ujętymi z perspektywy działań krakowskiego nadzoru prasowego w latach 1918–1939. Referentka szczególnie nacisk położyła na prawno-karną reglamentację wizualnych i literackich prezentacji nagości oraz seksualizacji w tekście, rysunku i reprodukcji. Znacznie bardziej współczesny temat podjął prof. Tomasz Mielczarek (reprezentujący UHP w Kielcach), który w referacie: *Wygodni dla władzy. Dziennikarze polscy po 1989 roku* przekonywał, że malejący profesjonalizm przedstawicieli tego środowiska, łamanie zasad etyki zawodowej, komercjalizacja działalności medialnej, schlebianie oczekiwaniom audytorium poważnie obniżyły prestiż zawodu dziennikarza. Jednocześnie reprezentanci władzy, doskonale znający mechanizmy, jakie rządzą dziś społecznym obiegiem informacji, starają się wykorzystać media do swoich celów. „Niewygodne dla władzy” może stać się natomiast internetowe dziennikarstwo zwane „obywatelskim”, w którego ramach swoje poglądy przedstawiają anonimowi zawodowi publicyści oraz przypadkowi świadkowie i uczestnicy wydarzeń.

Obrady, poza plenarnymi, odbywały się w dwóch zespołach roboczych: w Sekcji I ogłoszono łącznie 16 referatów, z czego 8 poruszało tematykę prasy, zaś w Sekcji II

zaprezentowało się 14 mówców, z których 6 podjęło problematykę czasopiśmienniczą.

Najwcześniejszym okresem zajął się mgr Rafał Machniak (z Uniwersytetu Szczecińskiego), który scharakteryzował system cenzury represyjnej w II poł. XIX wieku w pruskiej Prowincji Poznańskiej na przykładzie prasy polskiej. Tamtejsze ustawodawstwo prasowe nakładało odpowiedzialność za słowo nie tylko na autorów, ale także na wydawców, którzy ponosili dotkliwe represje ekonomiczne, jeśli sąd uznał, że publikowane przez nich teksty naruszały istniejące przepisy prawa. Mgr Tomasz Latos (z Instytutu Historii PAN w Krakowie) omówił problemy z cenzurą redaktora krakowskiego „Kraju” Ludwika Gumplowicza w latach 1869–1873. Liberalna wymowa artykułów, zamieszczanych w dzienniku, propagowanie niezależności narodowej, krytyka armii, władz, a nawet przedruki z prasy z innych krajów monarchii niejednokrotnie były powodem interwencji czujnej cenzury galicyjskiej. Z zachowanych archiwaliów sądowych wiadomo, że Gumplowicz próbował przed sądem podważyć konfiskaty czasopisma, domagając się nawet odszkodowań. Dr Henryk Bałabuch (z UMKS w Lublinie) zaprezentował nonkonformistyczne ujęcie problematyki cenzury i wolności słowa w komparatyście Aleksandra Świętochowskiego na łamach „Myśli Narodowej”, „Przeglądu Tygodniowego”, „Nowin”, „Prawdy”, „Kultury Polskiej” oraz „Gazety Warszawskiej”. Referent ukazał rolę zmieniających się poglądów pisarza oraz wpływ różnych systemów cenzuralnych na jego publicystykę. Dr Ilona Zaleska (z UMK w Toruniu) podjęła problem funkcjonowania konspiracyjnej prasy partyjnej w Królestwie Polskim (do 1914 roku). W swoim wystąpieniu szczególnie akcentowała na system prasowy dwóch najprężniej działających w Królestwie ruchów politycznych, tj. narodowo-demokratycznego i socjalistycznego oraz reprezentujących je partii: Narodowej Demokracji i Polskiej Partii Socjalistycznej. Z dużym skupieniem wysłuchano wystąpienia prof. Jacka Gzelli (również z UMK w Toruniu), który przedstawił zawartość „Słowa” — pisma konserwatystów wileńskich, wydawanego w latach 1922–1939. W treści tego opozycyjnego dziennika niejednokrotnie ingerowały władze administracyjne, dokonując konfiskat pojedynczych artykułów lub całych numerów. W 1939 roku władze zdecydowały się na osadzenie w Berezie Kartuskiej redaktora naczelnego „Słowa” Stanisława Mackiewicza-Cata.

Z okresem II wojny światowej wiązał się referat prof. Krzysztofa Woźniakowskiego (z UP w Krakowie) zatytułowany: *Przygody z cenzurą polskiej uchodźczej społeczności na Węgrzech w latach 1939–1945*. Przebywający na Węgrzech w tym czasie Polacy wydawali ponad 60 gazetek i czasopism, prowadzili 13 oficyn wydawniczych, opublikowali ponad 300 książek oraz zorganizowali kilkadziesiąt publicznych imprez artystyczno-kulturalnych. Polskie czasopisma i książki podlegały nadzorowi Departamentu Prasy węgierskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych.

Funkcjonowania prasy powojennej dotyczyło 5 referatów. Na wyróżnienie zasługuje wystąpienie dr. Marka Tobery (z Uniwersytetu Warszawskiego), który omó-

wił represje wobec „Przeglądu Księgarskiego” w latach 1946–1950. Coraz gorsza sytuacja czasopisma wynikała ze stopniowego zaostrzania polityki władz komunistycznych wobec ogółu niezależnych organizacji, w tym podmiotów działających na rynku książki. Dr Wanda Ciszewska (z UMK w Toruniu) swoimi rozważaniami objęła zawartość wydawnictw Wydziału Dziennikarskiego Szkoły Partyjnej przy KC PZPR. Przedstawiła recenzje cenzorskie tych pozycji oraz pokusiła się o zaprezentowanie zadań, jakie stawiano przed prasą socjalistyczną w tym okresie. Dr Wanda Matras-Mastalerz (z UP w Krakowie) przeanalizowała wpływ cenzury na zawartość „Przekroju” Mariana Eilego w latach 1948–1953. Z lektury zachowanych w Archiwum Akt Nowych w Warszawie *Sprawozdań z kontroli prewencyjnej* oraz *Ocen tygodnika „Przekrój”* wynika, że kłopoty z publikowaniem utworów w tygodniku mieli min. K.I. Gałczyński (zwłaszcza w latach 1949–1951), Jarosław Iwaszkiewicz, Stefania Grodzieńska, Jerzy Waldorff, Juliusz Kydryński i in. Ponadto zarzuty cenzorów wiązały się głównie z brakiem zaangażowania pisma w budowanie przyjaźni polsko-radzieckiej, publikowaniem „szkodliwych” artykułów na tematy społeczne i gospodarcze oraz zamieszczanie „przypadkowych” zdjęć i rysunków, mogących rzucić „nieodpowiednie światło” na wydarzenia w kraju i na świecie. Prasie katolickiej poświęciły swoje wystąpienia dr Bernardeta Iwańska-Cieślik (z UKW w Bydgoszczy) oraz dr Evelina Kristanova (z Uniwersytetu Łódzkiego). Przedmiotem wystąpienia pierwszej z referentek stał się problem funkcjonowania i zasięgu cenzury prewencyjnej w wydawanym od 1945 roku przez Kurię Diecezjalną we Włocławku czasopiśmie katolickim „Ład Boży”. Autorka poddała analizie zawartość treściową cenzurowanych tekstów, omówiła niefortunne ingerencje w słowa modlitw, rozważań czy krótkich wiadomości z życia diecezji. Drugie wystąpienie dotyczyło zależności „Tygodnika Powszechnego” w latach 1945–1953 od władzy komunistycznej. Publikowane na łamach periodyku wypowiedzi, zarówno te poważne o charakterze filozoficznym i teologicznym, jak też publicystyczne, często o wydźwięku humorystycznym i polemizujące z łódzką „Kuźnicą” stały się niewygodne dla władzy. Zawartość periodyku stanowi nie tylko cenne źródło do badań prasoznawczych, ale także ukazuje główne punkty zapalne w stosunkach Kościoła z państwem.

Zagadnieniami prasy współczesnej zajęła się dr Barbara Centek (reprezentująca UMK w Toruniu), która w swoim komunikacie zaznajomiła słuchaczy z ciekawą inicjatywą studentów historii KUL-u, wydających w latach 1983–1984 własny periodyk pt.: „VARIA”. Czasopismo nie miało na celu krytyki ówczesnych władz, było wolne od polityki, jednak wzbudziło żywe zainteresowanie Służby Bezpieczeństwa. Mgr Jerzy Mianowski (ze Stowarzyszenia Prasy Lokalnej) omawiając relacje pomiędzy niezależną prasą lokalną a samorządem starał się odpowiedzieć na postawione w tytule referatu pytanie: *Kto i komu ogranicza wolność słowa w samorządzie terytorialnym?* Referent przekonywał, że wydawane obecnie czasopisma samorządowe mogą być niezależne tylko wtedy, gdy utrzymują się jedynie ze sprzedaży nakładu i powierzchni reklamowej, dzięki czemu nie muszą być podatne na naciski samorządu teryto-

rialnego, partii politycznych i Kościoła. Dr Magdalena Mateja (z UMK w Toruniu) zainspirowana dyskursem prasy polskiej o zmarłych politykach w czasie katastrofy samolotu prezydenckiego, do jakiej doszło pod Smoleńskiem 10 VI 2010 roku, wygłosiła referat zatytułowany: *O zmarłych dobrze albo wcale?* Zwróciła uwagę na skłonność mediów do eksponowania zasług zmarłych oraz świadomego przemilczania istniejących wcześniej opinii krytycznych.

Wystąpienie dr Katarzyny Wodniak (z UKW w Bydgoszczy) łączyło omówione okresy. Referentka syntetyzując informacje dotyczące prawie 200 lat ukazywania się w naszym kraju prasy kobiecej postawiła pytanie: o czym nie przeczytamy na łamach tego typu periodyków? Wyselekcjonowany zakres tematyczny pism dla kobiet obejmował głównie tematykę prac domowych, rodziny, opieki na dzieckiem, mody. Kwestie polityczne traktowano najczęściej jako niewygodne, zakazane lub po prostu rozmijające się z oczekiwaniami i zainteresowaniem kobiet.

Konferencję zakończyły obrady plenarne, na których prof. Grażyna Wrona dokonała rekapitulacji i podsumowania spotkań poszczególnych sekcji. Wzorem pierwszej z tego cyklu konferencji gospodarze planują wydanie materiałów konferencyjnych w postaci książkowej¹.

¹ Dotychczas ukazała się książka: *Niewygodne dla władzy. Ograniczenie wolności słowa na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, red. D. Degen, J. Gzella, Toruń 2010.